

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Майстренко В. С. Економічна ситуація в аграрному секторі Російської імперії напередодні Першої світової війни (на прикладі результатів столипінської аграрної реформи в Харківській губернії) // **Материалы Международной научной конференции «Европа в XX веке: путь от войны к миру»**, посвященной 50-летию окончания II Мировой войны. – Харьков, 1995. – С. 79 – 81.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

**ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ в АГРАРНОМУ СЕКТОРІ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(на прикладі результатів столипінської аграрної реформи в
Харківській губернії)**

Роль аграрного сектору в економіці якої завгодно країни важко переоцінити. Тим більше це стосується Російської імперії, де значна частина населення працювала в сільському господарстві. Особливо важливим стає дослідження стану справ в сільському господарстві Росії напередодні першої світової війни, бо успіхи чи невдачі в розвитку цього сектору економіки безпосередньо впливали на постачання діючої армії в роки війни.

Як відомо в передвоєнні роки в аграрному секторі Росії відбувалася подія надзвичайної ваги - столипінська аграрна реформа. І тому її результати прямим чином впливали на загальну готовність Росії до війни. Проаналізуємо ці результати на прикладі Харківської губернії.

В основі столипінської аграрної реформи було покладено заміну общинної власності селян на землю приватною. Ця реформа мала подвійну мету - створити міцні селянські господарства фермерського типу і за рахунок створення таких господарств інтенсифікувати сільське господарство країни - це по-перше, а по-друге - шляхом утворення верстви міцних господарств стабілізувати внутрішню ситуацію в Росії та недопустити нової революції.

На 1 січня 1914 року в Харківській губернії вийшло з общини 94306 селянських господарств, які закріпили за собою у приватну власність 500359 дес. землі. Це вже становило 27% усіх господарств, які перебували в общині (1, с.240). В той же час по губерніях Європейської Росії ця цифра становила 20% усіх господарств, що перебували в общині. Тобто процес закріплення общинних земель у приватну власність селянами Харківщини проходив більш інтенсивно, ніж в масштабах всієї Росії.

Активну участь у виході із общини взяли середняцько-бідняцькі маси. Ці люди не були з числа перших сільських багатіїв, які обпудували своїми тенетами всю общину і не хотіли

виходити з неї. Це були селяни, котрі хотіли завести своє власне окреме господарство на надільній землі або ж продавши свій наділ, купити хутір чи відруб у Селянському банку. Саме ці селяни являлися тим прошарком міцних господарів, що повинен був на думку Столипіна створити бар'єр революційній пропаганді на селі (2, с.109,121).

Та руйнування общини не було метою реформи, це був тільки перший її крок. А наступним етапом було створення хуторів і відрубів при допомозі землевпорядних комісій. Так в 1908 р. було створено в Харківській губернії 2520 хуторів і відрубів на надільних землях. Із загальною площею землі 17311 дес. В 1909 р. хуторів і відрубів було 10904 на 90798 дес. землі. В 1911 р. хуторів і відрубів уже 33580 на 225536 дес. землі, а в 1912 році їх стало 34430 на 294149 дес. землі (3, с.16). Слід зауважити, що в дореволюційній статистиці окремо хутори і відруби не подавалися, їх завжди додавали. Але під час Всеросійського сільськогосподарського перепису таке розрізнення було зроблене і можна довідатись, що на 1917 рік на Харківщині господарств, що мали хутірську землю було 3414 (20501,4 дес.), відрубну - 69926 (418603,9 дес.). Тобто всього 73340 дворів, що закріпили общинну землю, перейшли до хуторів і відрубів. В той же час інші 78433 двори, що вийшли з общини, так і залишилися на безземельних ділянках (4, с.5).

Таким чином, виходячи з наведених цифр можна сказати, що починаючи з 1908 р. і аж до 1917 р. кількість хуторів та відрубів на надільних землях весь час зростала, за 8 років їх число збільшилося майже у 30 разів. Важливим було те, що на Харківщині з тих господарств, які вийшли з общини, 49,4% перейшли до хутірсько-відрубної системи господарства. В той же час по всій Росії до хуторів і відрубів перейшло тільки 10% господарств, що закріпили за собою общинну землю (5, с.89). Тобто тяга селян Харківської губернії до ведення одноосібного приватного господарства була значно більшою, ніж в інших районах Російської імперії.

До того ж на Харківщині на купленій селянами в Селянському банку або при його посередництві землі було утворено до 1917 р. 14372 хутірських (86268,3 дес.) і 189 відрубних (120976,9 дес.) господарств (4, с.7).

Отже всього напередодні I світової війни в Харківській губернії на надільних і куплених селянських землях існувало

17786 хуторів і 88863 відруби. А це значить, що перед війною було 106649 одноосібних, незалежних від общини селянських господарств. Успіх реформи був очевидний.

Звичайно, декому кількісні результати реформи можуть здатися не дуже вражаючими. Але треба зауважити, що процес землевпорядкування сам по собі довгий і складний, в західноєвропейських країнах для досягнення подібних результатів знадобилися століття. До того ж ця реформа не була закінчена, бо в 1911 р. загинув П.А. Століпін, а в 1914 р. почалася війна. Але ті результати, яких вона досягла, були високо оцінені західними спеціалістами. Так голова німецької урядової комісії, яка приїздила до Росії в 1913 р. з метою вивчення результатів реформи, у своєму звіті писав, що в разі продовження реформи у найближчі 10 років Росія перетвориться в найсильнішу державу Європи (5, с.111).

1. Сведения об укреплении земли в личную собственность на 1 янв. 1914 года. - Известия земского отдела. - 1914. - №6.
2. *Зырянов П.Н.* Крестьянская община Европейской России, 1907-1914 гг. - М., - 1992.
3. Землеустройство в Харьковской губернии, 1906-1912 гг. - Харьков, - 1912.
4. Всероссийская сельско-хозяйственная и городская перепись 1917 г. Харьковская губерния. - Харьков, - 1920.
5. *Кривошеин К.А.* Александр Васильевич Кривошеин. Судьба российского реформатора. - М., - 1993.

Меляков А. В.

ДЕПОРТАЦИЯ ГРАЖДАНСКОГО НАСЕЛЕНИЯ ОККУПИРОВАННЫХ СТРАН в ГЕРМАНИЮ в ГОДЫ II МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Насильственный вывоз иностранных граждан на принудительные работы в Германию в период второй мировой войны не является чем-то новым в истории германского милитаризма. Ему предшествовали подобные же мероприятия периода первой мировой войны, получившие особо широкий размах с принятием в 1916 году тотальной военной программы,